

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (437) “12”: 930.1 (437)

“ЗОЛОТА БУЛЛА СИЦИЛІЙСЬКА” ЯК ДИСКУСІЙНЕ ПИТАННЯ ЧЕСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Ліхтей І.М. (Ужгород)

У статті аналізується текст “Золотої булли сицилійської” – привілею, який у 1212 р. німецький король Фрідріх II Штауфен надав чеському правителю Приємислові Отакарові I, а також простежуються різні погляди істориків на цей документ. Привілей Фрідріха II Штауфена підтверджував неподільність території держави, гарантував спадковість королівського титулу чеського правителя, надавав йому право призначати єпископів. Проте навколо окремих постулатів “Золотої булли сицилійської” й донині тривають дискусії.

Ключові слова: “Золота булла сицилійська”, Фрідріх II Штауфен, Приємисл Отакар I, чеська історіографія, Богуслав Балбін, Вацлав Новотний, Бертольд Бергольц, Рудольф Косс, Йозеф Жемлічка, Вратислав Ванічек, Мартін Вігода.

В останні роки у чеській історіографії спостерігається підвищена увага до привілею німецького короля Фрідріха II Штауфена (1212–1250) під назвою “Золота булла сицилійська”. Цей привілей закріплював давні уявлення чехів про самобутність своєї держави і неподільність її території, також врегульовував деякі питання у відносинах чеських королів з володарями Священної Римської імперії. Та найважливішим було те, що “Золота булла сицилійська” підтверджувала спадковість королівського титулу чеського правителя.

Першим чеським королем став князь Вратислав II (1061–1092). Під його керівництвом чехи взяли участь в італійському поході німецького імператора Генріха IV (1056–1106) й особливо відзначилися при взятті Рима. Князь Вратислав одержав королівський титул лише для себе персонально у квітні 1085 р. у Майнці. Відтак 15 червня 1086 р. він був урочисто коронований у Празі. Спадкоємці ж Вратислава послуговуватися королівським титулом не мали права, тому наступним чеським королем став аж Владислав II (1140–1172). Цей правитель пов’язав свою політичну долю з імператором Фрідріхом I Барбаросою (1152–1190), найвидатнішим представником династії Штауфенів.

Тісний союз із Фрідріхом Барбаросою приніс Владиславу чимало користі. У винагороду за надання військової допомоги під час цесаревого походу проти войовничих північноіталійських міст 11 січня 1158 р. імператор Фрідріх I Барбаросса на гофтазі в Регенсбурзі нагородив Владислава за вірну службу королівською діадемою й проголосив його королем. А 18 січня 1158 р. імператор своєю грамотою надав Владиславу II та його нащадкам право носити королівську діядему тоді, коли він сам надягає корону, тобто на Різдво, Великдень, Зелену неділю (Трійцю) й

особливо у дні св. Вацлава і св. Войтеха. Цей привілей чеський правитель повинен був приймати лише з рук празького єпископа Даніела чи оломоуцького єпископа Яна та їхніх наступників. Урочиста Владислава коронація відбулася пізніше: після того, як чеські вояки, очолювані Владиславом, відзначилися в боях під Брешією та Міланом. Коли велике ломбардське місто Мілан капітулювало і його мешканці підкорилися Фрідріхові Барбароссі, 8 вересня 1158 р. імператор у присутності багатьох німецьких та італійських вельмож вручив чеському правителю королівську корону. Цим урочистим актом імператор не тільки висловив своєму чеському союзникові публічну подяку, але й символічно підтвердив його підвищення в Регенсбурзі. Володар чеської землі в рамках Священної Римської імперії зайняв суспільне становище відразу за імператором.

Але подібно до Вратислава II, королівський титул Владислава також не отримав підтвердження з боку римського папи. Тому, коли Владислав син Бедржих (1172–1173; 1178–1189) ще за життя батька посів чеський трон, з волі імператора він був позбавлений влади. В результаті, втратив чинність і королівський титул чеського правителя. З огляду на послаблення в подальший період чеської держави королівський титул не став спадковим. Остаточо його здобув інший Владислав син – Пршемисл Отакар I (1192–1193; 1197–1230), який уміло скористався ситуацією, що склалася у Священній Римській імперії після смерті її володаря Генріха VI (1191–1197), сина Фрідріха I Барбаросси. Позаяк на момент смерті Генріха VI його син Фрідріх II мав всього лише три роки, то королем було проголошено молодшого брата покійного – Філіппа Швабського (1197–1208). Натомість вороги Штауфенів обрали німецьким королем Оттона IV

Брауншвейзького (1197–1215), що належав до родини баварських Вельфів. Невдовзі обидва супротивники були короновані своїми прихильниками: Оттон IV – в Аахені, а Філіпп Швабський – у Майнці. Владу Оттона IV визнала Північна Німеччина, тоді як Філіпп Швабський вважався володарем у її центральних та південних регіонах. Між ними розпочалася жорстока міжусобна війна, що тривала 10 років.

Серйозні важелі впливу мав папа Іннокентій III (1198–1216), який у цій констеляції прагнув ще більше зміцнити свою владу. У протистоянні двох німецьких королів було важливо, аби чеський правитель став на бік найбільш успішного з них, тобто підтримав того, кому усміхнеться фортуна, хто вийде переможцем із цього двобою. А позаяк Пршемисл Отакар I був не лише сильним володарем, але й прагматичним політиком, то він вмів лавірував між Філіппом Швабським та Оттоном IV Брауншвейзьким і підтримував то одного, то іншого претендента на трон.

Спочатку Пршемисл Отакар став на бік Філіппа Швабського, тож у 1198 р. вдячний Штауфен надав йому спадковий королівський титул і розпорядився коронувати його в Майнці. Однак у 1201 р. папа відлучив Філіппа Швабського від церкви і одночасно став схилити на бік Оттона IV Брауншвейзького чеського правителя, пообіцявши визнати його королівський титул. Це було сильним аргументом, бо хоча Пршемисл Отакар I був уже третім чеським королем, але до цього часу цей титул жодного разу не було підкріплено папським благословенням.

Тож з прагматичних міркувань Пршемисл Отакар I перейшов на бік Оттона IV Брауншвейзького, спочатку приховано, а в 1202 р. – відкрито. Відтак Пршемисл Отакар I став діяти в інтересах Оттона IV, за що той розпорядився знову коронувати чеського володаря. На цей раз обряд коронації здійснив папський легат, кардинал Гвідо Пренестейський. У квітні 1204 р. королівський титул Пршемисла Отакара I визнав і папа Іннокентій III.

Невдовзі, щоправда, ситуація змінилася: Філіпп Швабський у протистоянні з Оттоном IV досяг більших успіхів і Пршемисл Отакар у жовтні 1204 р. повернувся у табір прибічників Штауфена. Згодом Філіпп Швабський зумів порозумітися і з папою Іннокентієм III. Однак 21 червня 1208 р. баварський пфальцграф Оттон Вітельсбах з метою помсти убив Філіппа Швабського. Після загибелі Філіппа Швабського чеський король, попри тиск з боку папи, продовжував дотримуватися своєї династичної традиції відданості Штауфенам. Та після того, як Іннокентій III коронував Оттона IV Брауншвейзького імператорською короною, той відразу ж висунув свої претензії на Сицилійське королівство, що викликало різку протидію папської курії. У 1211 р. Іннокен-

тій III відлучив Оттона IV Брауншвейзького від церкви і взявся підтримувати нового кандидата на німецький трон Фрідріха II Штауфена, сина Генріха VI й онука Фрідріха I Барбаросси. Тож як тільки трапилася слушна нагода, налаштовані опозиційно до Оттона IV Брауншвейзького німецькі князі під проводом Пршемисла Отакара I зібралися у вересні 1211 р. в Нюрнберзі й обрали Фрідріха II Штауфена відразу імператором, обійшовши королівський титул [1, с.19–21; 2, с.152–153; 3, с.5–7, 102–179; 36, s.79–83].

Як вияв вдячності, 26 вересня 1212 р. у Базелі Фрідріх II надав Пршемислові Отакарові I та його братові Владиславові Індрихові (маркграфові Моравії, 1197–1222) три грамоти, які згодом з легкої руки чеських істориків отримали спільну назву “Золота булла сицилійська” [4, р. 6–11; 5, р.92–97]. Серед них найважливішою виявилася грамота, яка дефінітивно підтвердила спадковість королівського титулу чеського правителя. Цей документ поклав край втручання Священної Римської імперії у внутрішнє життя Чеської держави і підтримав політичні прагнення Пршемисла Отакара I, спрямовані на утвердження її суверенітету [2, с. 156–157; 4, р.6–8; 5, р. 92–94; 28, s. 217; 31, s.29; 32, s.116]. Цікаво, що саме цю грамоту найчастіше й іменують власне “Золотою буллою сицилійською”, тоді як дві інші часто називають просто грамотами Фрідріха II.

Щоправда, братів Пршемисловичів на момент надання їм Фрідріхом II грамот у Базелі не було. Однак зміст “Золотої булли сицилійської” переконує в тому, що цей державотворчий документ готувався упродовж тривалого часу і, можливо, навіть на основі проекту, розробленого безпосередньо в Чехії. Нам досі не відомо, чи у зв’язку з цим тривали якісь попередні домовленості між Фрідріхом II та Пршемислом Отакаром I, чи текст із пропозиціями привезли до Базеля чеські послы. В ролі посередника могла виступити папська курія, яка знала про прагнення чеського короля й, очевидно, у такий спосіб рекомендувала Фрідріхові II ще більше наблизити до себе цього впливового союзника.

Слід відзначити, що “Золота булла сицилійська” привертала увагу багатьох істориків, особливо чеських та німецьких. Щоправда, мало хто з дослідників вдався до детального й фахового аналізу цього документу. Понад сто років тому чеський учений Ярослав Голл (1846–1929) необачно назвав базельський привілей Фрідріха II “великою хартією” прав і повинностей чеських земель щодо Священної Римської імперії [9, s.9], що послужило поштовхом до дискусії, яка триває й досі. Учень Я.Голла історик Йозеф Пекар (1870–1937), підсумувавши сказане своїм учителем, крім

іншого, вважав, що “Золота булла сицилійська” ще й підтверджувала та збільшувала права і вольності Чеської держави в імперії [20, s.37].

Заслугове на увагу аналіз базельських грамот, виданих Фрідріхом II, зроблений відомим дослідником Вацлавом Новотним (1868–1932), який зараховував “Золоту буллу сицилійську” до категорії тих правових норм і актів, що сприяли зміцненню державної, а відтак – і національної самобутності чехів [16, s.303–309]. У подібному дусі В.Новотний висловився і на сторінках такого поважного видання, як “Československá vlastivěda”. Однак, як не прикро, тут у текст завжди педантично точно у викладі матеріалу вченого, очевидно, вкралася друкарська помилка, що полягала у хибному датуванні дня оприлюднення “Золотої булли сицилійської”: замість 26 вересня 1212 р. наведено 25 вересня 1212 р. [17, s.44–46]. Це, можливо, не було б так важливо, якби з опором на авторитет В.Новотного саме ця помилкова дата згодом не перенеслася в деякі інші ґрунтовні довідкові видання. Крім того, у них стверджувалося, що “Золота булла сицилійська” нібито надала чеському королю титул імперського архичашника і звання курфюрста, що насправді не відповідало дійсності [6, s.75; 12, s.922–923; 26, s.687].

Події в Базелі простежували й такі чеські історики, як Йозеф Вітеслав Шімак (1870–1941) [22, s.265–266], Отакар Одложілік (1899–1973) [18, s.19] і Каміл Крофта (1876–1945) [15, s. 46–47]. Усі вони одностайні в думці, що після 1212 р. зростає вплив чеських королів Пршемисловичів, причому К.Крофта наголосив, що базельський привілей Фрідріха II був покликаний врегулювати на тривалий період “державно-правові відносини між Чехією та німецькою імперією” (...*státoprávní poměr Čech k říši německé*...) [15, s.46].

Натомість прикладом правового невігластва вважав “Золоту буллу сицилійську” дослідник історії чеського права Вацлав Ванечек (1905–1985). Документ він розглядав як “смішне і водночас нечуване намагання” узаконити чеські повинності щодо Священної Римської імперії [23, s.49–53]. У подальших своїх студіях В.Ванечек або взагалі ігнорував грамоту Фрідріха II [24], або ж свої коментарі формулював у стилі юридичної казуїстики на зразок: “Фрідріх II, сицилійський король, обраний королем римським, тоді намагався змусити чеську державу утворити непорушний союз в рамках “римської” імперії таким чином, що до грамоти, якою визнав спадкове королівське звання і королівський титул чеських володарів, додав в односторонньому порядку ряд положень, які повинні були значною мірою пов’язати чеську державу з її західними сусідами...” [21, s.36].

Взаємини між Пршемисловичами та німецькими володарями були предметом дослідження Зденека Фіали (1922–1975). Вчений доклав чимало зусиль, аби довести, що “Золота булла сицилійська” підтверджувала давніші політичні домовленості двох рівноправних сторін і на подальший розвиток Чеської державності особливо не впливала [8, s.1–3].

У подібному ключі оцінює роль базельського привілею Фрідріха II і сучасний чеський історик Вратислав Ванічек (нар.1947 р.). Він, зокрема, наголошує, що для усталення правових відносин між Чехією й імперією “грамота мала радше символічне, ніж законодавче значення”, і в своїй основі підтверджувала “давню концепцію чеського суверенітету (та аж ніяк не “сюзеренітету”)”. Як вважає В.Ванічек, у досі хаотичних правових та ідеологічних стосунках Чеської держави з імперією базельський привілей без жодних застережень гарантував їй інтеграцію й незалежність. Важливість документу, на думку вченого, полягає ще й у тому, що його поява узгоджувалася з тогочасною папською політикою. Тому, очевидно, “Золота булла сицилійська” й “стала найціннішою і загальновизнаною грамотою чеського коронного архіву”. Щоправда, у дослідженні В.Ванічека в кількох місцях наведено хибну дату видання Фрідріхом II базельських грамот, а саме “26.8.1212”, тобто 26 серпня 1212 р., що не відповідає дійсності, позаяк насправді події відбувалися у вересні. Не виключено, що це просто друкарська помилка [25, s.107–109].

До “Золотої булли сицилійської” на сторінках своїх праць неодноразово повертався Йозеф Жемлічка (нар.1946 р.). Його перша ґрунтовна студія, присвячена базельському привілею, з’явилася ще в 1987 р.[31]. Відтак упродовж наступних десятиліть учений поступово упорядковував, уточнював, змінював, доповнював свої висновки. Зведені в єдине ціле його судження є сумлінними і виваженими. Так, Й.Жемлічка не просто переказує та роз’яснює зміст документу, але й розглядає його в контексті основ чеської державності [13, s.16–18]. Водночас дослідник піддає сумніву твердження про те, що для врегулювання відносин Чехії з німецькою імперією згадана грамота відіграла аж таку вагому роль, яка відводилася “великій хартії” [32, s.116–120]. Суголосими із судженнями З.Фіали є міркування Й.Жемлічки про те, що скріплені Золотою буллою привілеї “звжали на давні тутешні традиції самобутності й неподільності монархії”, тож “замість того, щоб Чеське королівство відділилося від імперії, воно залишалося в ній практично незалежним” [33, s.59; 34,s.103–110; 36, s.85].

І хоча “Золота булла сицилійська”, наголошує Й.Жемлічка, і не врегулювала всі деталі у відносинах Чеського королівства зі Священною Римською імперією, а деякі її постулати невдовзі взагалі втратили своє значення, цей привілей належить до важливих державно-правових актів подібного типу [36, s.85].

Чи не найбільш оригінальним і самобутнім у чеській історіографії є тлумачення базельських грамот сучасним брненським істориком Мартіном Вігодою (нар.1967). Він дійшов висновку, що “Золота булла сицилійська” уже на момент своєї появи сприймалася як анахронізм, і навіть Пршемисл Отакар I у наступні роки свого правління не особливо зважав на прописані в ній постулати [31, s.143–148].

Перш ніж перейти до аналізу змісту “Золотої булли сицилійської”, слід відзначити те, що вона передусім підтверджувала привілей, надані Пршемислові Отакарові королем Філіппом Швабським. З огляду на заслуги Чехії перед імператорською владою, і особливо – на активність короля Пршемисла Отакара, котрий “з-поміж інших князів” (*inter alios principes*) одним з перших став на бік Фрідріха, молодий Штауфен також визнавав королівське звання чеського правителя. Водночас він наголосив, що Пршемисл та його наступники без усіляких подальших грошових виплат (*absque omni pecunie exactione*) отримують своє королівство у довічний спадок [2, с.156; 4, р.7; 5, р.93].

Наступні положення “Золотої булли сицилійської” були спрямовані проти намагань останніх імператорів на власний розсуд вирішувати питання успадкування трону в Чехії. Згідно з Філіпповими, а відтак і з Фрідріховими, зобов’язаннями стосовно того, хто б не був “від них” (*ab ipsis*) (очевидно, від чеської знаті – *I.L.*) обраний королем, Фрідріх та інші німецькі (римські) правителі вручать йому знаки королівської влади, тобто виділять йому Чехію в лено. Всі території, які коли-небудь було відчужено від Чеського королівства, належало знову повернути. Ця частина тексту документу є не цілком зрозумілою. Позаяк про Моравію тут не йшлося, то, на думку Й.Жемлічки, це могло стосуватися втраченої колись частини Віторазького краю чи Доніна, якими за володарювання Фрідріха I Барбаросси управляли безпосередньо з імперії [32, s.117; 34, s.105]. Завершальний пункт Філіппових привілеїв, включених до “Золотої булли сицилійської”, надавав чеським королям право інвеститури щодо своїх єпископів.

Інші статті “Золотої булли сицилійської” належать уже Фрідріхові II і містять також деякі привілеї, надані Пршемислові Отакарові королем Оттоном IV Брауншвейзьким у 1203 р. Про них

Штауфен зі зрозумілих причин відкрито згадувати не міг. У цій частині грамоти передусім уточнювалася участь чеських правителів у імперських з’їздах. Відтепер чеські королі повинні були брати участь тільки в тих з’їздах, які скликалися лише до Бамберга та до Нюрнберга. Якщо б з’їзд проходив у Мерзебурзі і на нього було б запрошено “польського князя” (*dux Polonie*), то тоді сюди мав прибути і Пршемисл Отакар, а також і його спадкоємці. Це положення містить приписку, суть якої через завуальоване двоєке значення донині остаточно не з’ясовано [2, с.156–157; 4, р.7; 5, р.93].

Згідно із “Золотою буллою сицилійською”, чеський король повинен був вирушити до Мерзебурга лише для того, щоб забезпечити польському князеві супровід у спосіб, як це робили його предки. Однак ужитий вираз “*ipsi sibi ducatum prestare debeant*” не дозволяє чітко простежити, що ж тут усе-таки заcodовано, адже навіть у чеській історіографії він трактується двоєко. На думку деяких дослідників, можна припустити, що німецький король міг повеліти чеському правителю, аби той подбав про безпеку польського гостя і забезпечив йому супровід. А можна сказане розтлумачити й так, що Пршемисловичі здобули право виділяти лено польському князеві [34, s.105].

Крім того, у грамоті наголошувалося, що чеські королі були зобов’язані брати участь у імперських з’їздах лише тоді, коли про них повідомлялося щонайменше за 6 тижнів. І наостанок, Пршемислові Отакарові та його спадкоємцям надавалася свобода вибору: чи відрядити в якості коронаційного супроводу майбутнього імператора в Рим 300 вершників, чи замість цього заплатити 300 марок [2, с.157; 4, р.7; 5, р.93].

Аналізуючи положення “Золотої булли сицилійської” про Мерзебург, чеський історик Й.Жемлічка вбачає в ньому давні претензії Пршемисловичів на польські землі. Те, що такі домагання все-таки існували, підтверджують джерела. Так, про надходження данини з Польщі до Чехії (у 1054, 1100 рр.) повідомляє хроніст Козьма Празький, а в січні 1158 р. це засвідчив також німецький імператор Фрідріх I Барбаросса. У 1086 р. чеський володар Вратислав II коронувався у Празі ще й як польський король. Щоправда, Й.Жемлічка більш схильний до варіанту, що йшлося все-таки про “супровід”, який мав забезпечити чеський король польському князеві під час поїздки того до Мерзебурга. При цьому, дослідник апелює до реєстрової помітки, яку було зроблено в XIV ст. на звороті “Золотої булли сицилійської”, а також продубльовано на останній сторінці грамоти, якою 7 квітня 1348 р. імператор Карл IV Люксембург підтвердив базельський привілей

Фрідріха II Штауфена. Тут написано чітко: “супроводжувати польського князя” (*ducem Polonie conducere*). Канцелярський урядник лише пояснив мерзебурзький пасаж, позаяк з плином часу вже не було зрозуміло, про що тут, власне, йдеться, а це призводило до різночитань цієї частини “Золотої булли сицилійської”.

Постає також питання, чому саме до Мерзебурга, а не до якогось іншого міста мав прибути Пршемисл Отакара. Річ у тім, що Мерзебург ще з початку XI ст. служив місцем зустрічі німецьких королів та імператорів з володарями сходу, головним чином – Чехії й Польщі. Тут німецькі монархи час від часу виступали в ролі арбітрів між Пршемисловичами і П’ястовичами, тому Мерзебург був свідком різноманітних церемоній, ушанувань і перемовин. У рамках тристоронніх німецько-польсько-чеських зустрічей тут, зокрема, велися переговори у 1046 і 1135 рр. На думку Й.Жемлічки, очевидно, з огляду на цю традицію, а також із урахуванням певних історичних “боргів” П’ястовичів чеським володарям Пршемисл Отакар I хотів використати прихильність Фрідріха II Штауфена, аби зберегти бодай шанси на можливе відновлення якихось домагань у Польщі.

Зрештою, приходять до висновку Й.Жемлічка, якою б не була інтерпретація мерзебурзького пасажу, його контекст недвозначно натякає на вищість чеських королів порівняно з польськими князями. Вчений не відкидає, що в такий спосіб Пршемисл Отакар хотів забезпечити собі участь у можливих білатеральних німецько-польських переговорах задля того, аби через його відсутність вони не обернулися злом для Чехії. Тому значення мерзебурзьких положень, підсумовує Й.Жемлічка, могло полягати у своєрідному зондуванні ситуації і навряд чи ці постулати несли б у собі якийсь реальний зміст. Адже в майбутньому присутність чеського короля на з’їздах у Мерзебурзі не особливо-то й фіксувалася [34, s.105–107]. З думкою Й.Жемлічки солідарний і М.Вігода [28, s.93–97].

Через надмірну увагу до “Золотої булли сицилійської” на довгий час невідомою залишалася друга грамота, яку Фрідріх II надав Пршемислові Отакарові I того ж таки 26 вересня 1212 р. Її виявили випадково у 1358 р. в архіві австрійських герцогів і передали тодішньому чеському королю й імператорові Священної Римської імперії Карлові IV Люксембургу (1346–1378). У ній ідеться про те, що Фрідріх II подарував Пршемислові Отакарові деякі володіння у Верхньому Пфальці (Франконії) і Вогтланді. Серед таких названо “масток Флос з міністеріалами, слугами...” (*proprietas nostram Vlozze cum ministerialibus, servis...*), замки Шварценберг (*castrum... Svarcenberc*) і

Лайхтенштайн (*castrum Lichtenstein*), провінцію Мілін з Рейхенбахом (*provincia... Milin... cum Richenbach*). Крім них, у грамоті згадується і “замок Донін з усіма статками” (*castrum Donin cum suis pertinentiis*), котрий поки що знаходився в руках мейсенського маркграфа Дітріха (1195–1221). Якщо б Фрідріх II не здобув Донін для Пршемисла Отакара, то рішення щодо цього замку мав би винести третейський суд [4, p.8–10; 5, p.94–96].

На думку В.Ванічека, ця грамота свідчить про інтерес чеського правителя до цього німецького “мікрорегіону”, куди він прагнув поширити свій вплив з огляду на комунікаційні, господарські й, очевидно, військові потреби. При цьому, однак, не йшлося про територіальні надбання, адекватні політичній могутності Чеської держави [25, s.110]. Якщо Донін мав стратегічне значення, то подаровані Пршемислові Отакарові I володіння у Верхньому Пфальці й Вогтланді, на думку Й.Жемлічки, могли розглядатися як опорні бази на шляху чеського короля під час його поїздок на імперські зібрання до Бамберга, Нюрнберга та Мерзебурга [34, s. 108]. Цікаво, що й на сьогодні достеменно не встановлено, чи взагалі ці маєтки колись знаходилися у володінні Пршемисла Отакара.

Нарешті, донині не вдалося однозначно розтлумачити заплутаний зміст третьої грамоти Фрідріха II, яку отримав “Індржих, знатний маркграф Моравії” (*Henricus, nobilis marchio Moraviae*). У ній король Фрідріх II передав Владиславові Індрихові “Мосран et Мосран зі всім правом, своїми порядками, зі збереженням повинностей, які належить виконувати для нашого двору” (*Mocran et Mocran cum omni jure et pertinentiis suis, salvo servitio, quod inde curie nostre debetur*) [4, p.10–11; 5, p.96–97]. Ця грамота стала відома завдяки праці єзуїта Богуслава Балбіна (1621–1688) “*Epitome rerum Bohemiarum*”, виданій у 1677 р.[28, s.52]. Його наступники на ниві чеського історіописання переважно намагалися з’ясувати суть вислову “Мосран et Мосран”. Більшість із них сприймали “Мосран et Мосран” за імперське лено, надане Владиславові Індрихові. Під таким кутом зору цю грамоту Фрідріха II розглядав і Франтішек Палацький (1798–1876). Він потрактував “Мосран et Мосран” як імперське лено, місцезнаходження якого не відоме, яке мав отримати маркграф Владислав Індрих у нагороду через значні військові витрати [19, s.134]. Так само розумів зміст грамоти й дослідник Беда Дудік (1819–1890) [7, s.56].

Нове прочитання тексту грамоти приніс 1901 рік, коли свою точку зору на документ оприлюднив історик Бертольд Бретгольц (1862–1936). На основі опису моравських привілеїв XVII ст. та аналізу письма він припустив, що

канцелярист Фрідріха II, який остаточно оформляв текст документу, не зрозумів зазначеного в чернетці, а тому первісне формулювання “передаємо й підтверджуємо маркграфство Моравське” замінив власною вигадкою “передаємо й підтверджуємо *Mocran et Mocran*”. Таким чином, версія Б.Бертгольца фактично обстоювала думку про підлеглість Моравського маркграфства Священій Римській імперії. Як відомо, навколо цього питання в ті часи було багато спекуляцій, і погляди Б.Бертгольца припали до душі багатьом великонімецьким патріотам, тоді як чеська історіографія не мала в своєму арсеналі належних аргументів, аби довести зворотнє [28, s.53].

У 1927 р. зламати нав’язаний Б.Бертгольцом стереотип наважився доцент філософського факультету Празького німецького університету і архіваріус Земського архіву Рудольф Косс (1884–1929). Опрацьовуючи архівні матеріали, він звернув увагу на те, що якийсь Вінцент Олдржих у часи правління імператора Рудольфа II (1576–1611) готував збірник привілеїв і за дорученням правителя уклав відповідний інвентар. У ньому В.Олдржих дозволив собі висловити припущення, що вислів “*Mocran et Mocran*” у грамоті Фрідріха II пов’язаний із отриманням у 1370 (насправді – у 1373) році Карлом IV графства Ліндау й містечка Моцкерн (*Möckern*), що на території Саксонії. Відтак Р.Косс піддав сумніву ймовірність того, щоб у 1212 р. персонал канцелярії Фрідріха II припустився помилки. Вчений дійшов висновку, що маркграф Владислав Індрих не отримав у подарунок Моравію, а так само, як і його брат Пршемисл Отакар I, дістав маєтки в Німеччині [14, s.15–42]. При такому підході Моравія залишалася складовою держави Пршемисловичів. В результаті, чеська історіографія прийняла версію Р.Косса, тоді як значна частина німецьких дослідників і надалі схилилася до концепції Б.Бертгольца.

Такий стан речей тривав до 1994 р., допоки молодий брненський вчений Мартін Вігода не оприлюднив результати своїх студій стосовно тлумачення змісту згаданої грамоти. Він наголошує, що з кінця XII ст. замок Моцкерн належав графам Арнштейнам, допоки в 1373 р. ним не зацікавився Карл IV. На думку М.Вігоди, суперечливим є також інвентарний запис, в якому Р.Косс знайшов ключ до своєї інтерпретації “*Mocran et Mocran*”. Зроблений Вінцентом Олдржихом опис аж ніяк не доводить, що Владислав Індрих у 1212 р. здобув замок Моцкерн, а є лишень свідченням того, як розумів суть цієї справи сам укладач інвентаря. Натомість М. Вігода подає власне прочитання грамоти.

Беручи до уваги той факт, що влітку 1212 р. Пршемисл Отакар I був змушений протидіяти натиску вдома та за кордоном, активізував свою діяльність Владислав Індрих. Саме тоді він, очевидно, й об’єднав під своєю владою всю Моравію. Не слід, однак, забувати, що Пршемисл Отакар вимушено пішов на такий крок, тоді як моравський маркграф отримав унікальну можливість зміцнити особисті позиції. Тому з ініціативи Владислава Індриха 26 вересня 1212 р. Фрідріх II і видав одночасно із “Золотою буллою сицилійською” інший привілей, у якому через недбалість канцеляриста замість “*Mogauiam et Mogauiam*” з’явилося таке дивне утворення, як “*Mocran et Mocran*”. При цьому, М.Вігода виходить із того, що станом на вересень 1212 р. реально існували “дві Моравії”: Пршемислова (з центром в Оломоуці) і Владислава [27, s.213–227; 28, s.66–67; 29, s.140–148; 30, s. 377–410].

Таким чином, дослідник дещо модифікував теорію Б.Бертгольца, розглянувши її під іншим кутом зору. Прелюдією ж до більш самостійного становища маркграфа Владислава Індриха, на думку М.Вігоди, стали вже його грудневі 1197 р. домовленості з Пршемислом Отакаром I, які передбачали врівноважений дуалістичний (діархічний) поділ влади в усій монархії. Критично до такого тлумачення грамоти Мартіном Вігодою поставився сучасний дослідник Іван Главачек (нар. 1931 р.). Він схиляється до версії Р.Косса і вважає, що над цим питанням потрібно працювати й далі [10, s.45 – 51; 11, s.369–370]. Не поділяє поглядів М.Вігоди також В.Ванічек, який вважає, що Фрідріх II зробив Владиславу Індрихові радше “формальний імперський подарунок”, очевидно, ним і був Моцкерн у Саксонії [25, s.109].

Уже традиційно моравській версії М.Вігоди щодо “*Mocran et Mocran*” опонує історик Й.Жемлічка [34, s.109–110]. В одній зі своїх найновіших студій на цю тему вчений несподівано зауважує, а чи не є всі суперечки й дискусії навколо “*Mocran et Mocran*” бурєю у склянці води. Може воно так і виглядало б, розмірковує дослідник, якби вирішення цього питання не було пов’язане з чимось більш важливим, а саме – з інтерпретацією усіх трьох базельських “золотих булл”, разом узятих. Адже тоді грамоту Фрідріха II для Владислава Індриха можна трактувати як втручання німецького володаря у внутрішні справи Пршемислового королівства (*regnum*). Реальність, констатує Й.Жемлічка, насправді була менш драматичною: молодий Штауфен нагородив Владислава Індриха, як і Пршемисла Отакара I, маєтком десь у німецьких землях. Де саме він знаходився – не так важливо, як цікаво [35, s.350].

Усі три привілеї було підтверджено підписами низки свідків. Крім церковних ієрархів, документи засвідчили переважно графи та інші представники знаті з південного заходу Німеччини. Жодного зі світських князів на той час у Базелі не було. Одного з численних свідків вважаємо за необхідне назвати – “граф Рудольф фон Габсбург і ландграф алсаський” (*comes Rodulfus de Habechesburc et langravius de Alsatia*) [4, p.10, 11; 5, p.94, p.96, p.97], дід майбутнього німецького короля Рудольфа Габсбурга (1273–1291). У такий спосіб уперше перетнулися життєві дороги Пршемисловичів і Габсбургів. Мине всього кілька десятиліть і Пршемислів онук Пршемисл Отакар II виступить проти короля Рудольфа Габсбурга і загине на полі бою. А рід Габсбургів на довгі століття пропишеться не лише в історії чеського народу, але й усій Європи.

Надані Пршемисловичам 26 вересня 1212 р. привілеї за середньовічними канонами обов’язково скріплювалися печаткою того, хто їх видав. Позаяк Фрідріх II тоді ще не мав у розпорядженні золотої булли (печатки) німецького правителя, то підтвердив їх золотою буллою сицилійського короля. На лицевому боці зображено володаря, що, сидячи на троні, тримає в руках символи влади. Напис латиною засвідчує: “Фрідріх, з Божої ласки король Сицилії, герцог Апулії і князь Капуї”. На звороті відтворено кріпосний мур з трьома вежами і витиснено латиною “Сицилійське королівство”, а по колу розміщено напис: “Христос перемагає, Христос панує, Христос володарює над усім” [32, s.118].

Постає питання, чому печатка має назву “булла” чи “золота булла”. Як відомо, в епоху Середньовіччя буллами називали металеві

печатки, масове поширення яких запровадила папська канцелярія. Щоправда, такі печатки виготовлялися переважно з олова. Натомість королі та імператори з нагоди особливо урочистих подій стали підвішувати до своїх грамот печатки із золота. Тож паралельно закріпився й термін “золота булла”. Згодом так стали називати й сам документ. Тому й Фрідріхові грамоти від 26 вересня 1212 р. можна назвати буллами. Зрештою, в чеській історіографії всі три документи і прописалися під єдиною назвою – “Золота булла сицилійська”.

Щоправда, найважливішою серед них є перша грамота, яка, узагальнено, передбачала такі права й повинності чеського короля: 1) спадковість королівського титулу; 2) неподільність території Чеського королівства; 3) формальний характер ленних відносин чеського правителя зі Священною Римською імперією, коли імператор лише затверджує короля уже обраного в Чехії; 4) чеський король зобов’язаний відвідувати імперські зібрання, які проходять у Бамберзі чи Нюрнберзі, й про їхнє скликання буде повідомлено за 6 тижнів допереду, а також у Мерзебурзі, якщо сюди має прибути польський князь; 5) чеський король повинен брати участь в імперській коронаційній поїздки до Риму разом із 300 вершниками або виплатити 300 марок сріблом як відшкодування за витрати; 6) чеський король має право інвеститури своїх єпископів, тобто Празького та Оломоуцького. Деякі з цих положень невдовзі втратили своє значення, але визнання спадковості королівського титулу чеського правителя закріпилося надовго і стало головним досягненням у державотворчій діяльності Пршемисла Отакара I.

1. Дворнік Ф. Слов’яни в європейській історії та цивілізації / Френсіс Дворнік; [пер. з англ. Володимир Верлока, Вероніка Кіку, Дзвенислава Матіяш]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 528 с.
2. Ліхтей І. Визнання королівського статусу (звання і титулу) для чеського правителя (Грамоти 1158, 1204 і 1212 рр.) / Ігор Ліхтей // Історичні студії: Проблеми давньої і середньовічної історії та етнології / Упорядкування І.М.Ліхтей. – Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2007. – Випуск 1. – С. 152–158.
3. Ліхтей Ігор. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230): моногр. / Ігор Ліхтей; М-во освіти і науки, молоді та спорту України; ДВНЗ “Ужгородський національний університет”; Каф. іст. Старод. світу і Середн. віків; Центр істор. студій з богемістики і словакістики. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2011. – 336 с.
4. Archivum Coronae regni Bohemiae / Edidit Institutum Historicum Rei Publicae Bohemoslovenicae; Opera Venceslai Hrubý. – Praeae: Ministerium scholarum et instructionis publicae, MCMXXXV (1935). – Tomus I, Inde ab A. MLXXXVI. usque ad A. MCCCXLVI. Fasciculus 1. Inde ab A. MLXXXVI. usque ad A. MCCCXV. – 121 p.
5. Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. – Praeae: Sumptibus comitiorum Regni Bohemiae, MCMXII (1912). – Tomus II. Inde Ab A. 1198. usque ad A. 1230 / Edidit Gustavus Friedrich. – 576 p.
6. Dějiny Československa v datech / [kol. aut. Miroslav Buchvaldek ... et al.]. – Praha: Svoboda, 1968. – 557 s. – (Členská knižnice).
7. Dudík V. Dějiny Moravy. – Praha: Nákladem B.Tempského, 1878 (C.k. dvorní knihtiskárna Hynka Fuchse). – Díl V, od roku 1197 až do roku 1261. – 354 s.

8. Fiala Z. O zlaté bule sicilské / Zdeněk Fiala // Dějiny a současnost. – 1962. – Ročník IV. – Č. 6. – S. 1–3.
9. Goll J. K výkladu privilegia Fridricha II. pro království České / Jaroslav Goll // Věstník Královské české společnosti nauk – Praha, 1904. – Ročník 1903. – Č. V. – S. 1–9.
10. Hlaváček I. Ještě jednou – a ani to možná ne naposledy – Mocran et Mocran / Ivan Hlaváček // In memoriam Josefa Macka (1922–1991) / uspořádali Miloslav Polívka a František Šmahel. – Praha: Historický ústav, 1996. – S. 45–51. – (Práce Historického ústavu Akademie věd České republiky. Řada C, Miscellanea).
11. Hlaváček I. Mocran et Mocran. Stručný diskusní epilog Ivana Hlaváčka / Ivan Hlaváček // Časopis Matice moravské. – 2007. – Ročník CXXVI. – Číslo 2. – S. 369–370.
12. Ilustrovaný encyklopedický slovník. III, (pro-ž) / Encyklopedický institut Československé akademie věd; vědecký redaktor Miroslav Štěpánek. – Praha: Academia, 1982. – 975 s.
13. Ilustrované české dějiny. – Praha: Litera, 1996. – 1. série. Sv. 3, Vzestup Čech mezi evropské mocnosti (1173–1253) / Aut. Josef Žemlička. – 96 s.
14. Koss R. Mocran et Mocran / Rudolf Koss // Zprávy Českého zemského archivu. – Praha: Nákladem Českého zemského fondu, 1931. – Svazek VII. – S. 15–42.
15. Krofta K. Dějiny československé / Kamil Krofta. – Praha: Sfinx, B Janda, 1946. – 914 s. – (Věda lidu XX. věku; sv. 3) (Nové cíle; sv. 974).
16. Novotný V. České dějiny / Václav Novotný. – Praha: Nákladem Jana Laichtera, 1928. – Dílu I. část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253). – 1085 s. – (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných. – Kniha LII).
17. Novotný V. Rozmach česke říše do vyměření Přemyslovců / Václav Novotný // Československá vlastivěda. – Praha: Sfinx, 1932. – Díl IV., Dějiny / pod protektorátem Masarykovy Akademie práce; [za vrchní redakce Václava Dědiny]. – S. 44–46.
18. Odložilík O. Nástin československých dějin / Otakar Odložilík. – Praha: E. Beaufort, [1937]. – 132 s.
19. Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě / Dle původních pramenu [sic] vypravuje František Palacký. – Praha: Nakladatel V.Kočí, 1921. – 1279+XVI s.
20. Pekař J. Dějiny československé / Josef Pekař. – 2. vyd. – Praha: Agentura Tip Š: Akropolis, 1991 (nezměněný přetisk vydání z roku 1921). – 247 s.
21. Prameny k dějinám státu a práva v Československu. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n.p., 1967. – Část I. Do husitského revolučního hnutí. Uspořádal, opatřil průvodním výkladem a překlady univ. prof. JUDr. Václav Vaněček, DrSc. – S. 3–161.
22. Šimák J. V. Kronika česká. I., Doba stará. 2. / vypravuje Josef Vítězslav Šimák. – Praha: Vesmír, 1924. – S. 247–559.
23. Vaněček V. Stát Přemyslovců a středověká “říše” / Václav Vaněček. – 2. vydání. – Praha: Svoboda, 1946. – 72s.
24. Vaněček V. Krátké dějiny státu a práva v Československu: (These k učebnici): [Určeno] pro posluchače právnické fak. / Václav Vaněček. – Praha: SPN, 1955. – 342, [1] s.
25. Vaníček V. Velké dějiny země Koruny české. Svazek II., 1197–1250 / Vratislav Vaníček. – Praha-Litomyšl: Paseka, 2000. – 582 s.
26. Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. – Praha: Nakladatelský dům OP, 1998. – Díl 4, ř-ž. – 717 s. – (Encyklopedie Diderot).
27. Wihoda M. Mocran et Mocran / Martin Wihoda // Český časopis historický. – 1994. – Ročník 92. – Číslo 2. – S. 213–227.
28. Wihoda M. Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti. – Praha: Argo, 2005. – 318 s. – (Edice historické myšlení, sv. 26).
29. Wihoda M. Vladislav Jindřich / Martin Wihoda. – Brno: Matice moravská, 2007. – 432 s. – (Edice Knihnice Matice moravské, sv. 21).
30. Wihoda M. Mocran et Mocran jako prostor k zamyšlení / Martin Wihoda // Časopis Matice moravské. – 2007. – Ročník CXXVI. – Číslo 2. – S. 377–410.
31. Žemlička J. Zlatá bula sicilská / Josef Žemlička. – Praha: Melantrich, 1987. – 40 s. – (Edice Slovo k historii. roč. 1987, čís. 11).
32. Žemlička J. Přemysl Otakar I.: panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu / Josef Žemlička. – Praha: Svoboda, 1990. – 361 s.
33. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců / Josef Žemlička; [úvod Dušan Třeštík]. – Druhé přepracované vydání, v Melantrichu první. – Praha: Melantrich, 1998. – 416 s. – (Edice historia Bohemica).
34. Žemlička J. Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti / Josef Žemlička. – Praha: Lidové noviny, 2002. – 964 s. – (Edice Česká historia, sv.10).
35. Žemlička J. Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran? / Josef Žemlička // Český časopis historický. – 2007. – Ročník 105. – Číslo 2. – S. 305–350.
36. Žemlička J. Přemysl Otakar I. / Josef Žemlička // Čeští králove / Ed. Marie Ryantová, Petr Vorel. – Praha-Litomyšl: Paseka 2008. – S. 79–91.

РЕЗЮМЕ “ЗОЛОТАЯ БУЛЛА СИЦИЛИЙСКАЯ” КАК ДИСКУСИОННЫЙ ВОПРОС ЧЕШСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Лихтей И.М. (Ужгород)

В статье анализируется текст “Золотой буллы сицилийской” – привилея, наданного в 1212 г. немецким королем Фридрихом II Штауфеном чешскому правителю Пршемислу Отакару I, а также рассматриваются различные взгляды историков на этот документ. Привилей Фридриха II Штауфена подтверждал неделимость территории государства, гарантировал наследственность королевского титула чешского правителя, давал ему право назначать епископов. Однако вокруг отдельных постулатов “Золотой буллы сицилийской” в чешской историографии и поныне ведутся дискуссии.

Ключевые слова: “Золотая булла сицилийская”, Фридрих II Штауфен, Пршемисл Отакар I, чешская историография, Богуслав Балбин, Вацлав Новотный, Бертольд Бергольц, Рудольф Косс, Йозеф Жемличка, Вратислав Ваничек, Мартин Вигода.

RESUME “THE GOLD SICILIAN BULL” AS THE DEBATABLE PROBLEM OF THE CZECH HISTORIOGRAPHY

I. Likhtey (Uzhhorod)

The article analyses views of historians on “The Gold Sicilian Bull” – the privilege, which the German Kaiser Fridrich II Shtaufen granted to the Czech regent Prshemyslav Otakar I in 1212. In particular, the named privilege raises the question concerning the heredity of the royal style and titles of the Czech regents and regulates their relations with the rulers of the Holy Roman Empire. But until the present time there are discussions concerning some individual postulates of “The Gold Sicilian Bull”

Key words: “The Gold Sicilian Bull”, Fridrich II Shtaufen, Prshemyslav Otakar I, Czech historiography, Bohuslav Balbin, Vaclav Novontny, Berthold Berholts, Rudolf Koss, Yozef Zhemlichka, Vratyslav Vanichek, Martin Vihoda.

УДК 929,6(439) «13/16»

ПЕЧАТКИ ТА ГЕРБИ РОДИНИ ДРУГЕТІВ

Міськов І. О (Ужгород)

У статті розглядається використання символічних фігур у сфрагистиці та геральдиці, зокрема, на прикладі родового герба та печаток знакової дворянської родини Другетів (XIV – XVII ст.) в Угорщині. Ймовірно, що вихідці із Франції – Другети з Італії принесли власний герб в Угорське королівство.

Ключові слова: печатка, герб, геральдика, дворяни, символ, сфрагистика, фігура.

З точки зору семіотики будь-який символ має велике значення для прочитання важливої інформації про особу чи групу осіб, їхнє походження, родинні зв'язки з іншими особами, маєтки або ж означення певних корпорацій, цехів чи інших спільнот, які брали активну участь у політичному, соціально-економічному житті середньовіччя. Саме герби були створені на основі сфрагистичного матеріалу – печаток, або ж вірніше відтисків печаток [11; 16], котрі стали пізніше взірцем середньовічних гербів, але не завжди. У середньовіччі інколи правитель міг мати одну печатку та інший герб, зображення на яких були зовсім різними.

У сучасній Україні розпочався процес не-підробної зацікавленості до своєї минувшини, особливо до середньовічної історії, сфрагистики, геральдики та інших спеціальних історичних

дисциплін. Свідчення тому видання різного масштабу публікацій про символи, печатки та герби населених пунктів України та її окремих регіонів [2; 3; 12; 14; 18, с.57-59; 21; 22; 23]. Але, на жаль, дворянська сфрагистика та геральдика у цих виданнях відсутня. Не будемо забувати й про те, що дуже багато населених пунктів належало дворянським родинам. У комітатах Угорського королівства – Берег, Мараморш, Угоча, Унг – села, міські поселення належали дворянам. Серед них Другети, Розгоні, Паловці, Гуняді, Перені, Нодьмігали, Добо, Корятовичи, Драгфі, Матучиняки, Баторі, Тарпоі, Амодеї, Петуньо, Бокша, Заполяі, Цудар, Каллоі та інші.

Дворянська родина Другетів у свій час відіграла ключову роль в історії комітату Унг, деякі володіння якого довгий час (XIV – XVII) належали саме їй. Саме сім'я Другетів стала